

מצרים-ישראל: האם הוחמצה הזדמנות לשלום בשנת 1971?

בפירסומים ישראליים ואמריקניים חוזרת ומופיעה טענה לפיה הייתה אפשרות לפתוח בתהליך שלום בין מצרים לישראל כבר בשנות הנשיאות הראשונות של סאדאת, ובעיקר ב-1971. לפי פירסומים אלה מוטלת אשמת כישלון המאמצים שהיו על שכמה של ישראל. הטענה היא שכאשר היה סאדאת לנשיא מצרים אחרי מותו של נאצר ב-28 בספטמבר 1970, הוא גילה נכונות לפתוח דף חדש ביחסים עם ישראל. אילו הובן ונענה הייתה מלחמת יום הכיפורים נמנעת.¹ הטענה אומרת שהודעת סאדאת באסיפה הלאומית של מצרים ב-4 בפברואר 1971 הכילה איתותים ראשוניים בדבר נכונות להפשיר את הקיפאון עם ישראל. הודעה זו של סאדאת, כך נטען, הפכה במהירה למרכיב מרכזי במהלכים דיפלומטיים אמריקאיים שבאו בעקבותיה. הטוענים שהוחמצה הזדמנות אומרים שישראל לא שמה לב לאיתותים שהיו בנאום סאדאת ותגובותיה היו איטיות וחסרות השראה.

מאמר זה אינו עוסק במהלכים האמריקאיים והישראליים שבאו לאחר אותו נאום.* הוא עוסק בעיקר – גם אם לא רק – בעמדות המצריות. הסיבה לכך היא, והמאמר הזה מנסה להוכיח זאת, שסאדאת עדיין לא היה מוכן בשנים ההן (1971-1973) לפשרה כלשהי או להליכה נפרדת ודבק באדיקות בכל תג ותג של העמדה הערבית המוסכמת. המשתמע מזה הוא שלא היה כל סיכוי למהלכים הדיפלומטיים של ארה"ב ב-1971 ולאחר מכן, עד למלחמת יום הכיפורים.

מתמיה הדבר שחוקרים לא הקדישו עד כה תשומת-לב למה שאמרו מצרים בני-סמכא עצמם על מהלכיהם באותה תקופה. תמיהה זו גוברת כשמתברר שספרי הזיכרונות, הראיונות והנאומים של אישים מצריים מרכזיים קיימים מזה עשור ויותר (גם בתרגום לאנגלית). המקורות המצריים האלה כוללים, בין השאר, את ספרי

* מחבר מאמר זה כבר עסק בסוגיה זו בכמה פירסומים. אולם הדגש בהם היה על המהלכים הישראליים. ראה מרדכי גזית, *תהליך השלום 1969-1973*, קו אדום, יד טבנקין, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ד; *ממשלות המערך ותהליך השלום*, ימי עיון בפרשיות היסטוריות, חוברת ס"א, יד טבנקין, 1986; "ממשלת גולדה מאיר בתהליך השלום", העמותה להנצחת זכרה של גולדה מאיר, 1986.

1. כך טוענים, למשל, גר יעקבי, *כחוט השערה*, עידינים, 1989 ויוסי ביילין, *מחייו של איחוד מפלגת העבודה עד מלחמת יום הכיפורים*, רביבים, 1985. בארצות-הברית: Lawrence L. Whetten, *The Canal War, Four Power Conflict in the Middle East* Cambridge, Mass. MIT Press, 1974 וספרו של וויליאם קוואנרט ר' להלן הערה מס' 39.

הזיכרונות של שלושה שרי חרץ מצריים שכיהנו בעת שסאדאת היה נשיא: - מחמוד ריאד, (עד ראשית 1972) איסמאעיל פהמי (1973-1977) ומוחמד אבראהים כאמל (1977-1978).² חוקרים רבים, ישראלים כאחרים, לא הסבירו כלל מדוע הם מתעלמים מחומר ראיות עשיר וחשוב זה. עצם דבר קיומו כאילו לא נודע להם. הציבור הישראלי יצא אפוא מקופח ונחשף לגירסה שגויה. היה זה לגיטימי אילו, למזער, היו המחברים הישראלים והאחרים מזכירים את הספרים המצריים ומנמקים מדוע הם דוחים אותם.

תוך הקרמת המאוחר למוקדם יודגש שלושת שרי החוץ המצריים אינם טוענים כלל שסאדאת היה מוכן לעלות על דרך השלום בשנים הראשונות של נשיאותו תוך נטישת העמדות הערביות המכסימליסטיות להיפך, הם מציינים חדיש שמעית שדרישת מצרים ויתר מדינות ערב כלפי ישראל הייתה אז נסיגה מלאה מכל השטחים שנכבשו ב־1967, כולל מזרח ירושלים, ופתרון בעיית הפליטים.

מצרים, ירדן ולבנון קבלו את החלטת מועצת הביטחון 242 מ־1967, דבר שמשמעותו הייתה נטילת התחייבות מסוימת לנוע לכיוון הסדר עם ישראל. מצב עניינים זה היווה שינוי לעומת זה ששרר לפני כן כאשר המדיניות הערבית התמצתה בשלושת הלאוים הנוקשים של פיסגת חרטום (1 בספטמבר 1967). אפילו מחלקת המדינה של ארצות הברית נטתה לחשוב שבעמדה הערבית שלאחר קבלת 242 טמון פוטנציאל להגמשה וטוותה את מהלכיה הדיפלומטיים בהתאם. דוגמא בולטת לכך, היו מאמצי מזכירי המדינה של ארה"ב האמריקאים, דין ראסק (1961-1969) וויליאם רוג'רס (1969-1973) ועוזרם ג'וזף סיקסו ב־1968, 1969 ושוב ב־1971. מאמצים אלה היו מכוונים לעבר מצרים וישראל, אולם נתקלו בעמדה מצרית לפיה על ישראל לסגת נסיגה מלאה מהשטחים הכבושים - ולא מחצי האי-סיני בלבד - וזאת עליה לעשות מבלי שיתקיים מו"מ ישיר עמה כאילו די בתיווך עקיף כדי שיושגו הסדרים. מו"מ יבוא, אם בכלל, אחרי הנסיגה. תמורת הנסיגה המלאה יסכימו הערבים לחיות עם ישראל במשטר של אי-לוחמה. תור עידן השלום "הצודק ובר-הקיימא" יבוא לאחר פתרון בעיית הפליטים (הבעייה הפלשתינית). יסוד מרכזי זה בעמדה הערבית, היא התביעה להסדר כולל עם כל המדינות הערביות, לא הובן אז בישראל ובארה"ב במלוא חומרתו. בישראל ובארה"ב לא הבינו שתביעה זו היא נחרצת וחסרת פשרה. האמריקנים נתקלו בעמדה זו במלוא נוקשותה עוד בעת שניסו כוחם בקידום הסדר בין מצרים לישראל בימי ממשל ג'ונסון. משמעות תביעה ערבית זו הייתה מניעת התקדמות במאמצי השלום כל עוד לא הגיעה ישראל להסכמים עם כל הצדדים הערביים ולא רק עם מצרים ויישבה את כל הבעיות השנויות במחלוקת. מדינה ערבית אחת לא תיכנס להסדר עם ישראל בטרם באו גם יתר מדינות ערב על סיפוקן. שר החוץ המצרי, מחמוד ריאד, מספר בספר זיכרונותיו כי בנובמבר 1968 הציע לו מזכיר המדינה האמריקאי דין ראסק, כנראה על דעת ארה"ב בלבד וללא תיאום כלשהו עם ישראל, תוכנית הסדר שעיקריה היו נסיגה ישראלית מלאה משטחים

2. Mahmud Riad. *The Struggle for Peace in the Middle East*, Quartet Books, 1981; Ismail Fahmy, *Negotiating for Peace in The Middle East*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1983; Mohamed Ibrahim Kamel, *The Camp David Accords*, KPI, London, 1986.

מצריים (דהיינו סיני) תמורת ביטול מצב הלוחמה. לפי הצעה זו הייתה ישראל חייבת להסכים לא רק לנסיגה מכל השטחים המצריים שנכבשו ב-1967 אלא גם לפתרון בעיית הפליטים הפלשתינים על יסוד משאל אישי (כל פליט יישאל האם רוצה הוא לחזור לישראל או להגר למדינה כלשהי). מצרים וישראל תחתומנה על מסמך המכיל את הסיכומים, כשהכוונה היא למסמך שלא יהיה במעמד חוזה שלום. ריאד דחה הצעה זו בו במקום ואמר שההתחייבויות שיש למצרים כלפי מדינות ערב אינן מתירות לה לחתום על הסכם נפרד, כפי שמציע ראסק, תוך התעלמות מירדן (הגדה המערבית) ומטוריה (הגולן). לשווא טען ראסק שתוכניתו עוסקת במצרים והרי הוא מציע לה החזרת כל מה ששייך לה. ריאד אמר שזה אמנם נכון אבל יהיה זה בלתי מוסרי אם תסכים מצרים לעיקרון שהחזרת סיני הוא בסיס מספיק להסדר בינה לבין ישראל תוך התעלמות מיתר השטחים הערביים.³ המסר המצרי לארה"ב היה ברור לחלוטין: מצרים לא תתבדל מהעמדה הכל-ערבית המוסכמת.

דרושיח אמריקני-מצרי זה התקיים בתקופת נאצר ועל כן יכולים לומר אלה הגורסים שסאדאת גילה נכונות לסטות מקווי המדיניות של קודמו, לכאורה שעמדה מצרית זו מ-1968 לא הייתה רלוונטית ב-1971 ואין בכוחה להפריך את הטענה שישראל החמיצה הסדר עם הנשיא סאדאת בשנתיים הראשונות של נשיאותו. אולם העובדות והמסמכים אינם מאששים סברה זו.

מניין נוצר איפוא הרושם של החמצה? אין ספק שהיה זה סאדאת עצמו שנתן מהלכים לגירסת ההזדמנות שלא נוצלה. הוא זרע את זרע הבילכול כאשר כתב בספר זיכרונותיו (מ-1978) שבנאום באסיפה הלאומית של מצרים ב-4.2.71 הוא הביע נכונות להסכם שלום עם ישראל והציע כמרכן מה שהוא קרא "יחומה מצרית חדשה". לדבריו, אילו גילו אז ארה"ב וישראל עניין בהצעתו, לא הייתה מתחוללת המלחמה ב-1973 ותהליך המו"מ לשלום היה מתחיל כבר בפברואר או מרס 1971. ועוד כתב סאדאת שבנאומו הוא דרש מישראל להסיג את כוחותיה מהגדה המזרחית של תעלת סואץ אל המעברים (המיטלה והגידי) תוך שישה חודשים "במונחים קבילים על שני הצדדים". לאחר נסיגת הכוחות הישראליים מקו בר-לב, כך אמר, יחצו הכוחות המצריים את התעלה מזרחה. לדבריו, היוזמה הזו הייתה מאפשרת את ניקוי התעלה ופתיחתה.⁴ בספרו הוא מכנה את דבריו כ"יחמת שלום" ואומר שזו היוותה מתקפה דיפלומטית מצרית שהייתה החלופה היחידה לפעולה צבאית שלא היה בכוחו להפעיל אז.

כאלה הם דברי סאדאת בספר זיכרונותיו שנכתב וראה אור שבע שנים תמימות אחר נאומו מ-4.2.71. אולם עיון בנוסח הנאום חושף תמונה אחרת. הנאום היה גרוש חזרות על העמדות הערביות המכסימליסטיות. סאדאת הדגיש בו שני עקרונות: אי-יותור על אף שעל אדמה ערבית. להסרת ספק מנה את כל השטחים הכבושים (סיני נזכרת אחרונה ביניהם) ואי-יותור על זכויות העם הפלשתיני. הנוסח המלא של הפיסקה המתארת את ה"יוזמה המצרית החדשה" כמובאת בהודעתו לפרלמנט, בניגוד לנאמר בספרו המאוחר, הוא כלהלן:

3. ריאד, שם, עמ' 90-91.

4. עמ' 263, Anwar Sadat, *In Search of Identity*, Fontana/Collins, London, 1978.

... אנו תובעים שבתקופה זו שבה אנו נמנע מפתיחה באש תחבצע נסיגה חלקית של הכוחות הישראליים בגדה המזרחית של תעלת סואץ כצעד ראשון בלוח זמנים שייקבע כדי לבצע את יתר הסעיפים של החלטת מועצת הביטחון. אם זה יצא לפועל בפרק זמן זה, נהיה מוכנים להתחיל מייד בניקוי ערוץ תעלת סואץ כדי להכשירו לשייט בינלאומי ולשרת בכך את כלכלת העולם.⁵

ההבדלים בין הנאמר בנאומו בפרלמנט לבין מה שסאדאת טען בזיכרונותיו שהוא אמר, הם משמעותיים מאד. בנאומו מ-1971 הוא תבע במפורש שהנסיגה הישראלית מהגדה המזרחית של התעלה תהווה צעד ראשון בביצוע יתר הסעיפים של החלטת מועצת הביטחון. בלשון הקודים של אותם ימים משמעות דבריו אלה הייתה שהוא מתנה את מימוש יוזמתו – בנסיגה ישראלית מלאה מכל השטחים ובמימוש הזכויות הפלשתיניות. בעיית הזכויות הללו הוגדרה מאז ועידת חרטום כבעייה עיקרית בסכסוך. שוני נוסף: בעוד, הוא מסמך בספר זיכרונותיו את נציג האו"ם, גונאר יארינג, לקבוע את שלבי הנסיגה "במונחים קבילים על שני הצדדים", נעדרה גמישות כזו בנאומו. הוא הדין בעניין מרחק הנסיגה הראשונה. בעוד הוא מגביל אותה בזיכרונותיו עד למעברים בסיני, אין הוא מציין בנאום מרחק כלשהו, אולם ימים אחדים אחרי הנאום הוא הזכיר בראיון לשבועון ניוזויק קו נסיגה עמוק כדי שני שלישים בסיני (עד לקו אל-עריש – ראס מוחמד).⁶

אין לקבל את גירסת סאדאת בזיכרונותיו כמדויקת לא רק בשל אי-התאמה בינה לנוסח נאומו בפרלמנט אלא גם משום שהיא סותרת דברים שאמר בראיון בערך באותו זמן שזיכרונותיו ראו אור. בראיון זה (מרס 1978) הוא הבהיר שבדבריו בנאומו בפרלמנט ב-1971 הוא התכוון לנסיגה מכל השטחים: ישראל תיסוג בשלבים ואילו יארינג ידאג שהנסיגה תושלם תוך שישה חודשים.⁷ דבריו אלה תאמו כמעט לגמרי את מה שאכן אמר בפרלמנט ב-1971. אי-התאמה נוספת בין זיכרונותיו שראוי להזכירה היא שבנאומו לא הציג, כטענתו בזיכרונותיו, הסכם שלום. אין ספק שאילו היה אותו נאום פחות קשוח והיה מבשר נכונות מצרית לחתום על הסכם שלום עם ישראל היו דברי סאדאת מתקבלים בצורה שונה לגמרי. בפיסקה העמומה על "היוזמה המצרית החדשה" לא היה כדי ליצור רושם של תוזה בעמדת מצרים וכדי להחליש את רישומן של ההכרזות הנוקשות הרבות שכלל אותו נאום עצמו.* נאום זה, על אף שחסר היה בו יסוד חדש, הפך לבסיס למהלכים דיפלומטיים אמריקאיים מחודשים ב-1971 וזאת משום שסאדאת ביקש

5. שירות ההאזנה של הבי.בי.סי. ב-6.2.71:

U.A.R. Ministry of Information, State Information Service, Speeches by President Sadat, 233-258 עמ' September 1970 - March 1971 Cairo

6. ניוזויק, 22.2.71.

7. ראיון עם סוכנות הידיעות המזרח תיכונית (MENA) ב-11.3.78. כמצוטט ע"י שירות ההאזנה של הבי.בי.סי. ב-14.3.78.

* להלן פיסקה מאותו נאום: "הרפובליקה הערבית המאוחדת (מצרים) חשה מחויבות ואחריות מיוחדת לשחרר את האדמות שנכבשו ב-1967. זוהי התחייבות עיקרית וכל משאבינו המדיניים, הצבאיים, הכלכליים והדיפלומטיים יגויסו למטרה זו. נקריב את כל הקורבנות שנדרש והיו אלה יקרים ככל שיהיו."

זאת במפורש.

את המונח "הסכם שלום" ביטאה מצרים לראשונה ב-15.2.71 בתשובה לאיגרת מנציג האו"ם גונאר יארינג. באותה איגרת דרש יארינג משני הצדדים להביע נכונות עקרונית לחתום על הסכם שלום. המצרים נענו לו אולם הוסיפו סייגים והבהרות משלהם. מצרים דרשה שישראל תתחייב לפתור את בעיית הפליטים הערבים בהתאם להחלטות האו"ם (דהיינו תסכים לשיבה לישראל או פיצויים) והבהירה ש"שלום צודק ובר-קיימא" בין מצרים לישראל יתממש רק לאחר שתבוצע החלטת מועצת הביטחון באורח "מלא וקפדני ויסוגו כוחותיה המזוינים של ישראל מכל השטחים הערביים."

הצגת התנאי הראשון (פתרון בעיית הפליטים) בתשובה לאגרת יארינג הייתה מעשה חמור במיוחד משום שתנאי זה הועלה ע"י המצרים בניגוד לנדרש במפורש על ידי יארינג. יארינג ביקש מהצדדים לקבל על עצמם רק את ההתחייבויות שהוא מנה; ובעיית הפליטים לא הייתה ביניהן. הוא כתב שהוא מבקש מהצדדים ליטול על עצמם את ההתחייבויות שהוא מונה ולהניח שהבעיות האחרות, כולל כמיוזר בעיית הפליטים תפתרנה בשלב המו"מ כאשר ייפתח.⁸ זאת אומרת, יארינג ציפה שבאותו שלב, הוא שלב הכירורים הראשוניים, לא תעורר מצרים את שאלת הפליטים, אולם המצרים לא נענו לו. בכך הם חרגו מהכללים שהוא קבע. המצרים הכלילו תביעה זו בצד תביעות אחרות שיארינג לא הזכיר, כדי להוכיח את דביקותם בעמדות הכל-ערביות המוסכמות. התביעה לנסיגת ישראל מכל השטחים הערביים, שאמנם הוזכרה בתשובה המצרית לכאורה כלאחר-כך, העידה בכל זאת על רצונה של מצרים להדגיש את דביקותה המלאה בעמדה הערבית.

כך נוצרה איפוא למעשה, זהות מוחלטת בין דברי סאדאת כנאומו בפרלמנט ב-4.2.71 לתשובת מצרים ליארינג שבועיים לאחר מכן (15.2.71). אופייני הדבר שמחמוד ריאד, שר החוץ המצרי באותם ימים, מתאר פרשה זו בזיכרונותיו בפרק שעוסק כולו בתיאור מאבקה של מצרים במדיניות האמריקנית שחתרה, לדבריו, לגרום את מצרים להסדר נפרד עם ישראל. ריאד ראה בתשובה המצרית מהלך מוצלח במאבק זה. ברור שריאד לא סבר שהמונח *הסכם שלום* בהקשר הקונקרטי בו הוא הופיע הכיל מסר חדש כלשהו.

תשובת מצרים ליארינג הוצגה כגמישה אולם לא הייתה לכך הצדקה. ההבחנה שעשתה מצרים בין "הסכם שלום" לבין "שלום צודק ובר-קיימא" משמעותה הייתה שמצרים מציעה לישראל הסכם סיום מצב לוחמה, מעין הסכם שביתת נשק, וזאת תמורת נסיגה מכל סיני ופתרון בעיית הפליטים ועוד כמה עניינים שיארינג, כאמור, כלל לא העלה באותו שלב. אם הסתפקה מצרים באיזכור כללי של השטחים הערביים האחרים בתשובתה ליארינג היה זה משום שהיא ידעה שיארינג מנהל במקביל מגעים עם ירדן, כך שהנושא הטריטוריאלי הרגיש - הגדה וירושלים המזרחית, נמצא

8. לשון האיגרת בנקודה זו היא שעל הצדדים ליטול על עצמם את ההתחייבויות שהוא מונה כ"כפוף לפתרון משביע רצון של כל ההיבטים האחרים של הסדר השלום, כולל במיוחד פתרון צודק של בעיית הפליטים". יארינג הבחין איפוא באיגרתו בין "תנאים חיוניים" (Prerequisites) לחוזה שלום לתנאים אחרים אשר גם להם ייחס עדיפות רבה, כגון בעיית הפליטים, אולם לא רצה שיועלו כבר בשלב זה.

בטיפול נאמן של שליח האו"ם ויש ביטחון שהוא יטפל גם בהחזרת שטחים אלה. על כן התמקדה מצרים בתשובתה בעניין סיני. אולם הוסיפה את עזה הגם שזו לא נזכרה באיגרתו של יארינג. היא עשתה זאת מתוך חשש שאי-אזיכורה יתפרש כוויתור עליה וממילא כפגיעה במוסכם בין הערבים.

כדי לאשש את הקביעה שסאדאת לא הציע בנאומו בפרלמנט המצרי מ-4.2.71, ובחודשים שלאחר מכן, הצעות שהיה טמון בהן פוטנציאל של התקדמות ראשונה בדרך הארוכה לשלום, חשוב לברר כיצד הוא פירש אז את כוונת דבריו באותו נאום.

כמה ימים לפני ביקורו של מזכיר המדינה האמריקאי וויליאם רוג'רס בלוויית עוזרו ג'וזף סיקסו, בקהיר ב-4.5.71 אמר סאדאת בנאום פומבי (ב1.5.71) ש"היוזמה המצרית" (דהיינו דבריו בנאומו חודשיים קודם לכן ב-4.2.71), עודנה שרירה וקיימת אולם חשוב שיובן שההצעה בדבר נסיגה חלקית הקשורה בה אינה לא "פתרון נפרד" ולא "פתרון חלקי", כי אם מהלך נוהלי הקשור אורגנית בפתרון הכולל על יסוד ביצוע של כל סעיפי החלטת מועצת הביטחון שהראשון בהם הוא נסיגה מכל השטחים הערביים הכבושים.⁹ זמן קצר אחרי ביקורו של רוג'רס בקהיר מסר סאדאת הודעה בפרלמנט של מצרים (20.5.71) בה אמר שבדעתו להעביר עוד באותו יום שדר לרוג'רס שזה ניסוחו: "שאלת פתיחת התעלה אינה בעייה נפרדת וגם אינה פתרון חלקי. היא שלב בנסיגה המלאה בהתאם ללוח זמנים. מעולם לא נסכים להתמקח על שאלת (זכותם של) הכוחות המצריים לחצות לעבר הגדה המזרחית. לא נסכים להארכת הפסקת האש ללא הגבלת זמן כל עוד נמצא חייל זר אחד בשטח שלנו. השטח שלנו הוא מה שהיה לפני ה-5 ביוני וזה חל על כל השטחים הערביים."¹⁰

דברי סאדאת בשני נאומיו בפרלמנט היו איפוא ברורים וחד-משמעיים, אולם הם לא מנעו אי-הבנה עם מזכיר המדינה רוג'רס. כאשר התברר לסאדאת שהדיפלומטיה האמריקאית פועלת כאילו הוא, סאדאת, מציע הסדר נפרד וחלקי הוא יצא בהתקפה חריפה על ארה"ב. הוא האשים אותה בכך שהיא מציגה ב"צורה מעוותת" את עמדת מצרים. הוא טען שארה"ב מנהלת "מהלך גדול של הונאה ושל הצגה מסולפת משום [שהיא] אומרת שמצרים הסכימה לפתרון חלקי... השקפותינו בעניין זה ברורות... לא נסכים להסדר בשלבים ללא הסדר כולל... באשר לשאלת נוכחות מצרים [צבאית] ממזרח [לתעלה] זוהי זכותנו."¹¹ בנאום אחר כעבור שנה הוא הביע את דעתו בלשון עוד פחות לא-דיפלומטית ואמר: "ארה"ב החלה בתרגילים, וכך עשתה כל השנה שעברה (1971), לשם הפיכת ההחלטה (242) להחלטה להסדר נפרד ועומד ברשות עצמו עם כל מדינה ערבית לחוד... [אולם] אני העליתי את יוזמתי כמבוא להסדר ערבי כולל, לא כהסדר למצרים בלבד אלא כהסדר כולל של בעיית השלום

9. נאום לכבוד ה-1 במאי 1971, *International Documents on Palestine 1971* (להלן I.D.P.) עמ' 458-460.

10. הודעה באסיפה הלאומית המצרית (20.5.71), I.D.P. עמ' 469.

11. נאום ב-16.9.71, I.D.P. עמ' 533-535.

במזה"ת.^{12*}

לאור דברים אלה ברור מדוע שללה מצרים בו במקום ובצורה מוחלטת את הודעתה של ראש ממשלת ישראל גולדה מאיר, ב-9.2.71 שכללה את תגובת ישראל לרעיון פתיחת התעלה. דובר ממשלת מצרים הגדיר את ההודעה הישראלית כדחייה ברורה של "יוזמת השלום המצרית" ואמר שאין משמעות לדיבורים של ישראל על שלום אם אינם "מלווים בנסיגה מכל האדמות הערכיות".¹³ הדובר המצרי לא ראה צורך לנמק ולשלול אחד לאחד את מרכיבי הסדר התעלה כפי שהופיעו בהודעת גולדה מאיר. הודעת ראש ממשלת ישראל נפסלה משום שלא הייתה בה הבעת נכונות לנסיגה כוללת. לפי עקרונות עמדת מצרים ב-1971, לא היה שום סיכוי לגמישות כלשהי מצידה כל עוד סירבה ישראל לקבל מראש את התנאים הערביים. דבר זה התברר ביתר שאת בעקבות הוויתורים שישראל עשתה בדצמבר 1971 בעניין הסדר התעלה. ויתורים אלה כללו את כל מה שלדעת ארה"ב צריך היה להספיק כדי לאפשר פתיחה משמעותית של מגעים (עקיפים, דרך ארה"ב) עם מצרים על הסדר לפתיחת התעלה. ויתוריה של ישראל היו:

1. נכונות להגביל את משך ההסדר ועמו את הפסקת האש, ל-18-24 חודש.
2. הסכמה לנסיגה עד לקצה המערבי של המעברים בסיני.
3. הסכמה למעבר כוחות מצריים לגדה המזרחית של התעלה.

שלושת הוויתורים היו כבדי משקל ונגעו בנושאים שישראל הגדירה אותם כרגישים מבחינה ביטחונית ודחתה אותם עד אז.¹⁴ בעקבות הוויתורים הייתה ראש הממשלה גולדה מאיר מוכנה להתחיל במו"מ במלוא הרצינות. בדווחה לממשלה היא אמרה ש"אם יפנו אלינו האמריקנים בעניין חידוש המו"מ להשגת הסדר חלקי, עלינו להיענות; לא כתרגיל אלא בכנות".¹⁵ אולם למצרים לא היה כל עניין בוויתורים הישראליים משום שהם לא כללו היענות לתנאי המצרי בעניין ההסדר הכולל והנסיגה מכל השטחים. ויתוריה של ישראל היו מספיקים אילו אכן התכוונה מצרים להסדר לפתיחת התעלה בלבד. אבל לא זה היה המצב.

הרבקים בתיאוריית ההחמזה טוענים שמצרים אכן התכוונה להסדר לפתיחת התעלה אלא שויתוריה של ישראל באו מאוחר מדי (דצמבר 1971). אולם הסבר זה אינו משכנע משום שהוויתורים הישראליים נעשו כשנתיים לפני מלחמת יום הכיפורים ונותר זמן מספיק למו"מ. יתר-על-כן בראיון שהעניק סאדאת לניוויק (13.12.71) הוא נשאל אם הוא עדיין "מעוניין בהסדר ביניים הקשור להסדר של קבע

* ועוד אמר סאדאת בהמשך דבריו: "...הם הפכו אותה (את היוזמה המצרית) תחילה להסדר בין ישראל למצרים. ככל שהמו"מ התקדם גברה שאפתנותם, זה לא היה עוד הסדר חלקי עם מצרים, כי אם הסדר חלקי של הסדר חלקי עם מצרים... מן הרגע הראשון הצעתי את יוזמתי כצעד לקראת הסדר כולל של כל השטחים, לא רק מצרים... אני רוצה לקבל את אדמתי ואת האדמות הערכיות. אני רוצה יותר מזה... לא תהיה שום פשרה בעניין העם הפלסטיני.

12. נאום ב-13.1.72, I.D.P, עמ' 274-276.

13. הודעת דובר הממשלה מוניר חאפז, 1971 I.D.P עמ' 376.

14. יצחק רבין, פנקס שירות, ספריית מעריב, 1979, עמ' 367.

Henry Kissinger, *White House Years*, Little, Brown and Co, Boston, 1979; עמ' 129.

15. גר יעקבי, על חוט השערה, עידנים 1989, עמ' 160.

עליו יתנהל מו"מ לאחר מכן" ואמר: "בהחלט, הבה נתקדם בזה."* מאחר שהמו"מ לא נפתח למרות הנכונות לכאורה של סאדאת, ברור שלא המועד בו נעשו הוויתורים (דצמבר 1971) הוא שהפריע. סאדאת אמר לכתב הניוויק שהוא תובע ערובה בדבר נסיגה ישראלית לקווי 1967 בכל הגזרות וכי ערובה זו חייבת להינתן על ידי מועצת הביטחון או על-ידי המעצמות, והוא לא יסתפק בערובה אמריקנית בלבד שכן ישראל דחתה כבר תוכניות אמריקניות. היא דחתה את תוכנית רוג'רס ב-1969 שתבעה נסיגה ישראלית כמעט מלאה. סאדאת סיפר לכתב השבועון שסיסקו הציע לו שארה"ב תפרסם הודעה בזכות תוכנית רוג'רס (לפי תוכנית זו הייתה ישראל צריכה לסגת מכל סיני ולהסתפק בתיקונים מזעריים בלבד לאורך קווי שביית הנשק עם ירדן) אך הוא דחה את הצעת סיסקו.¹⁶

ובכל זאת נותרת השאלה היתכן שהתביעה המצרית לזיקה ברורה (לינג'ט) בין ההסדר לפתיחת התעלה לבין התחייבות ישראלית לנסיגה מלאה בכל הגזרות הייתה רק מן השפה ולחוץ ואילו סאדאת כבר הרזה לאמיתו של דבר בינו לבינו על התקדמות בתהליך השלום אפילו בהעדר התחייבות מעין זו? לפי הנתונים האובייקטיביים דהיינו, התנאים ששררו באותה עת, היחסים הבינערכיים, הבינמעצמתיים ולפי החומר הקיים, וודאי הוא שמצרים לא רצתה, או לא יכלה להחליט או על התברלות מהמדיניות הערבית המשותפת, כפי שאכן הסביר שר החוץ ריאד למזכיר המדינה דין ראסק כבר ב-1968. מדיניות זו חייבה את מצרים שלא להיכנס למו"מ של ממש, ואפילו הוא עקיף, כל עוד לא הסכימה ישראל לנסיגה טוטאלית בכל הגזרות.

אשתו של סאדאת, ג'יהאן, מי שהייתה בוודאי האדם הקרוב ביותר לסאדאת ושהיטיבה להכיר את רחשי לבו, אמרה בראיון את הדברים הבאים: "אני לא מסכימה עם אלה הקובעים היום אצלנו ואצלכם כי סאדאת ניסה להשיג שלום אמיתי לפני 1973. אני מאמינה כי רצה להגיע להפסקת אש, לא יותר מזה. סאדאת היה זקוק למלחמה נוספת כדי לנצח, ולפתוח במו"מ מעמדה שווה. בעלי היה איש של שלום, אבל כמנהיג ערבי לא היה מוכן לשבת עם ישראל ולהרגיש שהוא נחות".¹⁷

על אף עדות זו עדיין יכולים אלה האומרים שהייתה החמצה לטעון שסאדאת אמנם לא היה מוכן לשלום מלא לפני שהחזיר לערבים את כבודם במלחמה, אבל יתכן שהיה מוכן להסדר-ביניים שאחת ממטרותיו העיקריות הייתה ייצוב הפסקת האש. גיתוח פשוט מפריך גם השערה זו: סאדאת לא היה זקוק להסדר פורמלי בעניין הפסקת האש. הוא העריך שישראל שואפת להרוויח זמן כדי לחזק את מעמדה בסיני ומשום כך תקפיד על הפסקת האש שהיתה קיימת בפועל ממילא ותמנע מליוזום פעולה צבאית בסיני כך שהמשך הפסקת האש לא היה בסכנה. כמפקד עליון של הצבא המצרי ידע סאדאת שעוד יעבור זמן עד שהצבא המצרי יהיה מוכן למלחמה

* בשלהי 1971 הציעה ארה"ב לצדדים להיכנס למו"מ באמצעות שיחות עקיפות בחיזוק השיחות כונו "שיחות קירבה" כי עמדו להתקיים בחורים נפרדים באותו מלון. סאדאת דחה רעיון זה בטענה שנודע לו בינתיים שארה"ב מוכנה לספק נשק נוסף לישראל. אילו היה סאדאת באמת מעוניין להתקדם להסדר ביניים יכול היה להיענות להזמנה האמריקאית גם כעבור חצי שנה או אפילו שנה לאחר שחלף הרושם המידי של עיסקת הנשק הזו.

16. בראיון עם ניוויק, 13.12.71, I.D.P., 1971, עמ' 554-559.

17. בראיון עם סמדר פרי, ידיעות אחרונות, 6.11.87.

ועד אז ינצור את נשקו. משום כך נראה לו המצב לאורך התעלה גם בהעדר הסדר פורמלי הממסד את הפסקת האש – סביר בהחלט ולא ראה צורך בהסכם לייצוב להפסקת אש.

כיצד להסביר שסאדאת כתב בזיכרונותיו כי היה בדבריו בנאומו ב־1971 כדי לאפשר התקדמות לשלום, בעוד שלאמיתו של דבר תבע במפגעי הסדר כולל ואת יתר התביעות המכסימאליות הערביות שלא יכלו להתקבל על ידי ישראל? ההסבר לכך מצוי בהלך מחשבתו של סאדאת בעת שכתב את זיכרונותיו ב־1978. זיכרונות סאדאת נכתבו אחרי ביקורו בירושלים ב־1977 כאשר התנהל כבר מו"מ של ממש בין מצרים לישראל שפיסגתו הייתה הסכמי קמפ דייוויד. המו"מ התנהל כל אותה עת למרות שעדיין לא חל שינוי בעמדת מצרים בנושא השטחים הערביים, כפי שגם העיד נאומו בכנסת (20.11.1977). בעת שכתב את ספרו גזר סאדאת גורה שווה בין 1977-1978 ל־1971-1972. כשם שב־1977-1978 התפתח מו"מ למרות שהעמדה המצרית בנושא השטחים נשארה ללא שינוי, כך יכול היה להתפתח מו"מ גם ב־1971-1972. השוואה זו הייתה כמובן מופרכת מיסודה. ראשית, המו"מ ב־1977-1978 התנהל אחרי המלחמה ב־1973 שהחזירה למצרים את כבודה. שנית, ביקורו הדרמטי בירושלים, שינה את האווירה מהקצה לקצה. שלישיית, המעורבות האמריקנית הנמרצת של הנשיא קרטור בתיווך בין מצרים לישראל לא דמתה בכלום למעורבות האמריקנית המהוססת ב־1971. ובכל זאת לא היה מתאפשר הסדר של שלום גם אחרי 1977 אלמלי היה סאדאת עושה את הוויתור הגדול בקמפ־דייוויד (ספטמבר 1978) וסוטה מהעמדה הערבית בעניין ההסדר: מצרים הסכימה לחתום על הסכם שלום עם ישראל לפני שנפתרו, ואף נדונו, החלקים האחרים של הסכסוך הערבי־ישראלי.

המדיניות הערבית של סאדאת

נאמנותו של סאדאת לעקרונות המדיניות הערבית המוסכמת בעניין הסכסוך עם ישראל הייתה מאבני היסוד של המדיניות הלאומית המצרית הכללית. בהקשר זה יש לראות את שיחות האיחוד בין מדינות ערביות אחדות שהחלו בימי נאצר בסוף 1969. בראשית 1970 נחתם הסכם עם לוב. בנובמבר 1970, כשסאדאת כבר מכהן כנשיא מצרים, הושגה הסכמה לאיחוד עם סודאן (אולם סודאן חזרה בה במהרה ופרשה מהתהליך). באפריל 1971 הצטרפה סוריה ונחתם הסכם הפרדציה (21 באפריל 1971). איחוד משולש בין מצרים, סוריה ולוב נדון הלכה למעשה. היכל כותב שסאדאת היה להוט להשיג את האיחוד ומונה שתי סיבות. ראשית, משום שנשאר נאמן למדיניות של נאצר ושנית, משום שהקמת האיחוד הצריכה בחירות חדשות למוסדות השלטון של מצרים (הפרלמנט; האיחוד הסוציאליסטי הערבי) בהם היה במיעוט וקיווה שאחרי הבחירות לפרדציה ישיג בהם רוב מאסיבי.¹⁸

האופוזיציה לסאדאת התנגדה לרעיון הפרדציה. היא התרכזה סביב סגן הנשיא עלי

סברי. סאדאת פיטר אותו בראשית מאי 1971 וכעבור פחות משבועיים (13.5.71), כשנתגלה קשר נגדו, המשיך סאדאת בטיהורים. מאחר שאחרים ממתנגדים אלה נודעו ביחסם הנלהב לברה"מ ניתן היה לחשוב שסילוקם על ידי סאדאת יביא לצינון ביחסים עם מוסקבה ובמקביל התקרבות לארה"ב. אולם החתימה על חוזה הידידות ושיתוף הפעולה של מצרים עם ברה"מ בסוף מאי 1971 הוכיחה שלא זה מה שאירע. ההסכם היה כפיצוי וכמחווה של סאדאת לסובייטים כדי לשכנעם שהוא יהיה להם שותף נאמן לא פחות מנאצר או עלי סברי. אמנם יש אומרים שהחתימה על החוזה לא שיקפה את רגשותיו האמיתיים של סאדאת כלפי ברה"מ, שהרי ברבות הימים התברר שסאדאת לא היה חסיד של האוריינטציה שלה, אולם ב-1971 לא נודעה לכך חשיבות. מייד עם הגיעו לשלטון שיגר סאדאת שליח מיוחד למוסקבה וכאשר השליח חזר בידיים ריקות נסע הוא עצמו לשם (1.3.71). הוא רצה לזרז את משלוחי הנשק ולהבטיח לברזנייב וקוסיגין, שדעתו היא שעתידה של מצרים קשור בברה"מ ולומר להם כי הוא מוכן לחתום על כל הסכם שהסובייטים יניחו לפניו.¹⁹

החתימה לאיחוד עם סוריה ולוב והחתימה על החוזה עם ברה"מ (מצרים הקדימה בכך בהרבה את עיראק וסוריה) ביססו בירושלים ובוושינגטון את הרושם שמדיניות סאדאת אינה שונה ממדיניות קודמו. בשתי הבירות התחזקה הערכה זו כשחזו בהידרדרות הייחסים בין מצרים לירדן בעקבות המשבר בין חוסיין לערפאת ואירועי "ספטמבר השחור" (1970). אולם סאדאת, בניגוד לנאצר שנהג איפוק כלפי המשטר בירדן, תקף את ראשי המשטר הירדני ללא ריסון. באפריל 1972 ניתק סאדאת את הייחסים הדיפלומטיים עם ירדן והכיר באש"ף כנציג יחיד של העם הפלשתיני, שנתיים וחצי לפני החלטת הפיסגה הערבית ברבאט (אוקטובר 1974) בעניין זה. סאדאת היה לפטרונו המובהק של ערפאת ועודד אותו להקים ממשלה בגולה כדי להשיג לגיטימציה לנהל את המו"מ על עתיד הגדה המערבית, שטח שחוסיין ראה עצמו מוסמך בלבדי לתבוע אותו.²⁰ יחסו המיוחד של סאדאת כלפי אש"ף הופגן כאשר בנובמבר 1971 רצחה חוליה של פת"ח בלב קהיר את ראש ממשלת ירדן ווספי תל. ארבעת הרוצחים נתפשו אולם עיתוני מצרים הביעו אהדה לרוצחים. היכל כתב שהרצח הוא "תגובה מובנת מצד פלשתינאים צעירים אחרי כל מה שעבר עליהם בירדן; ביקורו של תל בקהיר היווה פרובוקציה בלתי מוצדקת." המשפט שנערך לרוצחים קיבל אופי מדיני, והרוצחים שוחררו על אף מחאותיה של ירדן.²¹

אישור לכך שסאדאת לא היה מוכן לפני מלחמת יום הכיפורים לסטות מהתוכנית המדינית הערבית המשותפת (המכסימליסטית) מצויה, כפי שכבר צויין, בספרי הזיכרונות של שלושה שרי חוץ של מצרים בתקופת נשיאותו של סאדאת: מחמוד ריאד, איסמאעיל פחמי ומוחמד אבראהים כאמל. המשותף לשלושתם הוא יחסם הביקורתי והכמעט עויין לסאדאת. שניים מהם, פהמי וכאמל, אף התפטרו מתפקידיהם מתוך אי-הסכמה עם מדיניותו כלפי ישראל. למרות יחסם הצונן

19. Heikal, *The Sphinx and the Commissar*, Collins, London 1978. עמ' 221-222 וכן ריאד, שם, עמ' 191-192; גם סאדאת שם עמ' 264.

20. Moshe Shemesh, *Jerusalem Quarterly*, No. 34, Winter 1985.

21. Asher Susser, *On Both Banks of the Jordan, A political Biography of Wasfi al-Tall*, Frank Cass, 1994, p. 170.

לסאדאת אין הם טוענים שסאדאת התכוון בשנות נשיאותו הראשונות לפנות עורף למדיניות הערבית המוסכמת ולדאוג לאינטרס המצרי (החזרת סיני) בלבד.

שר החוץ ריאד

ריאד מספר שגורמים זרים שונים שאלו את סאדאת בימים ובשבועות לאחר נאומו בפרלמנט ב־4.2.71 למה התכוון כשהציע לאפשר את פתיחת התעלה והאם הצעתו לא סתרה את התביעה להסכם כולל ולנסיגת ישראל מכל השטחים הכבושים. בין השואלים היה גם נשיא צרפת ז'ורז' פומפידו. פומפידו אמר לריאד שהצעת סאדאת יצרה את הרושם כאילו מצרים שינתה מדיניותה ומוכנה להסדר חלקי ונפרד. ריאד, שביקר בפאריס באותה עת (31 במרס 1971), ראה עצמו מוסמך להשיב מניה וביה שסאדאת חותר להסדר כולל ואילו הסדר התעלה אינו אלא השלב הראשון בנסיגה הישראלית המלאה. בעקבות פגישה זו פירסמה מצרים הודעה שהבהירה שהיוזמה שסאדאת העלה היא במסגרת של הסדר כולל. כשחזר ריאד לקהיר וסיפר לסאדאת שהפיסקה בנאומו בעניין "היוזמה המצרית" יצרה בלבול בעולם, הביע סאדאת נכונות להודיע על ביטול עצם היוזמה. ריאד הניא אותו מכך ואמר שלא נאה לנשיא של מדינה לנהוג כך ועדיף שיסביר באחד מנאומיו הקרובים למה התכוון באמת. זאת עשה סאדאת במפורט בנאומו ב־1.5.71 (ר' לעיל).²² בעת ביקור רוג'רס בקהיר, כעבור שלושה ימים (4.5.71), הסביר ריאד לרוג'רס שעניין פתיחת התעלה אינו עומד בפני עצמו משום שאין צורך לטפל בפתיחת התעלה בנפרד שהרי למצרים אין כל ספק שיום יבוא והתעלה תפתח. הבעייה שעל הפרק מבחינת מצרים היא גיבוש תוכנית שתבטיח את נסיגתה המלאה של ישראל מכל השטחים.

הערות היישירה האמינה ביותר על תוכן שיחת סאדאת עם רוג'רס מצוייה בדברי סאדאת לברזנייב בעת ביקורו במוסקבה באוקטובר 1971. ריאד כותב שסאדאת קבל באוזני המנהיג הסובייטי שרוג'רס הציע "שיחות קרבה" בעניין הסדר התעלה ונסיגה ישראלית מוגבלת בסיני שלא תהיה קשורה בפתרון מלא. דברים דומים אמר סאדאת לטיטו ימים אחדים לאחר מכן (20.10.71). אין ספק שסאדאת דיבר בגילוי לב ובכנות עם ידיד כטיטו ועם בעל ברית כברזנייב. סאדאת הבין את ההצעה האמריקנית, כך כותב ריאד, כ"מנותקת מבעיית התוקפנות הישראלית ומהפתרון הכולל".²³

שר החוץ פהמי

פהמי כותב בספרו: "אינני יודע עד מתי הוסיף סאדאת להאמין שהוא לא יחתום על שלום נפרד וכי שום הסדר אינו קביל אם אינו מבטיח את זכויות הפלשתינים. אין ספק שבראשית 1978 החל סאדאת להיות דר־פרצופי. פומבית הוא המשיך לדגול

22. ריאד, שם, עמ' 215.

23. ריאד, שם, עמ' 194-197.

בזכויות הפלשתינאים אולם שלא בפומבי הוא החל לשגר לישראל מסרים שונים לגמרי.²⁴ זאת כתב אדם שהיה ללא ספק שמח אילו יכול היה לומר שסאדאת רקם את רעיון נטישת הפלשתינאים ואת תוכנית ההסדר הנפרד כבר מראשית נשיאותו (אוקטובר 1970), אולם פהמי קובע את תאריך "סטייתו" של סאדאת ב-1978, דהיינו שבע שנים לאחר שהחל בנשיאותו.

שר החוץ כאמל

ספר זיכרונותיו של כאמל מבטא תסכול עמוק ומתאר את התפטרותו ואת סירובו המוחלט להיות נוכח בטקס החתימה על הסכמי קמפ־דייוויד בגלל התנגדותו להסכמים שהושגו שם. עם זאת, חוזר ואומר כאמל בספרו ובראיון ארוך, שהוא משוכנע שמטרת מהלכיו של סאדאת, הכוונה למהלכים שבאו בעקבות ביקורו בירושלים, הייתה השגת שלום כולל [ולא החזרת סיני בלבד, כפי שקרה בפועל בקמפ־דייוויד]. וכך אמר כאמל בראיון: "קבלת סיני בחזרה לא היוותה בעיה... סיני אינה משאת נפש לישראלים הם [הישראלים] היו מעוניינים בגדה המערבית ובעזה. זו הייתה מטרתם העיקרית... אני מניח שסאדאת באמת פעל למען שלום כולל, אלא שתוך כדי כך הוא עשה שגיאות ואיבד ידידים... סאדאת היה נחרץ בתביעתו לזיקה הדוקה [בין הסדר סיני להסדר בעניין יתר השטחים] ולפתע ויתר". לדבריו יש להסביר את הוויתור שעשה סאדאת באמון המוחלט שהיה לו בנשיא קרט: "כל תקוותיו התמקדו בקרט... [הוא חשב כי] אם הוא יודה בכישלון מאמציו הרי הוא מחוסל... הוא סבר [שעליו להגיע להסכם עם קרט]. קרט מצדו סבר שאם לא יגיע להסכם בעניין זה, כאילו הרס את העתיד הפוליטי שלו עצמו."²⁵

השגריר אשרף גורבאל

בראיון ממצה אמר אשרף גורבאל: "... סאדאת לא רצה להתעור מההסדר הכולל לטובת משהו מוגבל יותר... זו לא הייתה כוונת סאדאת... הוא לא רצה בחוזה שלום נפרד."²⁶

חסנין היכל

אולי כבר נשכח עד כמה היה היכל, עורך אל-אהראם, קרוב לסאדאת בשנים הראשונות של נשיאות סאדאת. באחד מספריו מצטט היכל ראיין שהעניק סאדאת

24. פהמי, שם, עמ' 289.

25. כאמל בראיון ב-1983, *Middle East Journal*, vol. 38, Winter.

26. גורבאל היה שגריר מצרים בושינגטון (1973-1984) והיה גם יועץ עיתונות של סאדאת. ראיין

עמו ב-*SAIS Review*, Washington, חורף־אביב 1985, כרך 5, מס' 1.

לכתב־עת לבנוני בו אמר שהיכל היה קרוב לו יותר מכל אדם אחר.²⁷ קרבה מיוחדת זו נמשכה שנים אחדות ואחר־כך חלה התקררות ביניהם וסאדאת אף ציווה על מעצרו של היכל בספטמבר 1981, כחודש לפני שנרצח. אין ספק שהיכל מתאר את מהלכי סאדאת בשנות נשיאותו הראשונות מתוך ידע אינטימי. אי לזאת נודעת חשיבות רבה, ואולי אף מכרעת, לעובדה שאין היכל מעלה ברעתו שסאדאת התכוון ב־1971–1972 להסדר חלקי ונפרד. וכך מביא היכל את דברי סאדאת לסובייטים בביקורו הראשון במוסקבה (1.3.71): "העליתי את יוזמת השלום שלי, כולל ההצעה לפתוח את תעלת סואץ... אולם (אמרתי) שזה יצטרך להיות חלק מהסדר כולל. לפי עצתכם הרחקתי לכת במאמצים למען השלום יותר מכל מנהיג (ערבי) אחר."²⁸

על דברי סאדאת בפגישה עם רוג'רס במאי כותב היכל דברים קצרים אך ברורים: סאדאת התנה את ההסכם לפתיחת התעלה בכך שישראל תשיב בחיוב על פניית יארינג.²⁹ האמינות של דיווחי היכל מקבלת אישור מתיאורו את הדו־שיח בין מזכיר המדינה רוג'רס לריאד במחלקת המדינה בסוף ספטמבר 1971. רוג'רס התריס שם כלפי ריאד שקיימים חילוקי דעות בין משרד החוץ המצרי לבין סאדאת בעניין הסדר התעלה ואמר שריאד הוא אחד המתנגדים המובהקים להסדר. כצפוי, דחה ריאד האשמה זו ואמר שסאדאת ראה בהצעתו שלב ראשון לקראת הסדר כולל בהתאם ל־242. היכל מסכם פרשה מעניינת זו באומרו שרוג'רס לא הבין את כוונות סאדאת; סאדאת דיבר על הצעד הראשון בתוכנית סדורה היטב שתכליתה הסדר סופי ואשר כל שלב בה צריך להיות מוסכם תוך פרק זמן נקוב. דברי סיכום אלה של היכל מעידים שלהיכל לא היה ספק כלשהו לגבי כוונות סאדאת.³⁰ זו עדות מכרעת משום שהיכל לא היה מסנגר על סאדאת ומהלכיו אילו הייתה לו סיבה לחשוד בו. אילו חשב שהמהלכים ב־1971–1972 לא היו בהתאם לעמדה הערבית המוסכמת היה הוא מתייצב בראש המאשימים את סאדאת ב"סטייה". היכל היה ונשאר, כידוע, בעל השקפות ניציות בנושא הסכסוך ודגל באוריינטציה המדינית כפי שעוצבה עוד על ידי נאצר.

מחקר פקיסטאני

מחקר מקיף של חוקר פקיסטאני, זהיד מחמוד שמו, שפורסם בג'ורנל אוף פלסטין סטאדיס ב־1985 מגיע למסקנות דומות. המחקר מצטט את ד"ר מוסטפה חליל, ראש ממשלה מצרי שהשתתף בשיחות השלום עם ישראל, שאמר לחוקר: "כוונות ישראל נתגלו כאשר הישראלים הגישו לסאדאת את טיוטת החוזה בין מצרים לישראל. בטיוטה הם הציעו להחזיר את כל סיני לריבונות המצרית תמורת שלום נפרד. היו אלה תנאים שהוצעו למצרים פעם אחר פעם. סאדאת דחה את ההצעה הישראלית

27. עמ' IX, Heikal, *Autumn of Fury*, Random House, New York 1983.

28. עמ' 222, Heikal, *The Sphinx and The Commissar*, Collins, London, 1978.

29. עמ' 130–131, Heikal, *The Road to Ramadan*, 1975.

30. שם, עמ' 154.

וטען שתחילה יש לפתור את הבעיה הפלשתינית. " זוהי עדות לכך שבצמרת המצרית לא הייתה נכונות אפילו בתקופה שלאחר ביקור סאדאת בירושלים להיכנס להסדר עם ישראל תמורת החזרת סיני בלבד.

החוקר הפקיסטאני שראיין עשרות מצרים, גילה אצלם מרירות על כי רבים בממשלו של קרטר היו משוכנעים מלכתחילה שסאדאת החליט על שלום נפרד. שגריר ארה"ב בקהיר אז, הרמן איילטס, אישר בשיחה עם החוקר שקרטר עצמו וכמה מיועציו אכן האמינו בכך. סאדאת, לעומת זה, היה משוכנע שקרטר יתמוך פומבית בגישה המצרית של שלום כולל.³¹ אש"ף מתח, כזכור, ביקורת ארסית על סאדאת כשחתם על הסכמי קמפ־דיוויד ועל כן מעניין שכתב־עת חשוב של אש"ף מטהר למעשה את סאדאת מאשמת החתירה להסכם נפרד. ואכן המסקנה המתבקשת מן המחקר היא שגם אחרי סאדאת "החזיר למצרים את כבודה" (1973), ביקר בירושלים (1977) והתקדם בתהליך ההתקרבות לארה"ב, עדיין לא היה מוכן להשתחרר מהמדיניות הערבית המוסכמת שעיקרה הדאגה לעניינם של הפלשתינים. מסקנה זו, זהה לזו של פהמי האומר שסאדאת החל להרהר בהליכה נפרדת רק בראשית 1978, ולזו של כאמל וגורבאל האומרים שהתמורה הסופית חלה אצל סאדאת רק בספטמבר 1978 בקמפ־דיוויד ובהשפעת קרטר. אם כהיות סאדאת בשיא כוחו הוא היסס כל כך להתנתק מ"השורה" הערבית ולשקול שלום נפרד, מדוע נניח, וזאת בניגוד לכל העדויות הרציניות, כי הוא הגה בכך, או בוואריאציה כלשהי ממנו, כבר ב־1971 עוד בטרם התבססה נשיאותו?

הנרי קיסינג'ר

עדות מוצקה לכך שסאדאת לא התכוון להסדר נפרד ומוגבל לעניין התעלה, מובאת בזיכרונותיו של הנרי קיסינג'ר. קיסינג'ר חוזר וכותב שמצרים העלתה את רעיון הסדר סואץ רק כצעד ראשון לקראת נסיגה ישראלית מוחלטת.³² הוא מציין כי בשיחה בין רוג'רס לסאדאת במאי 1971 עמד הנשיא המצרי על תביעתו לקבל התחייבות ישראלית לנסיגה לקווי 1967 [כתנאי להסדר הביניים]. להערה זו של קיסינג'ר נודעת חשיבות רבה מאחר שהדו"ח המקורי על השיחה בין רוג'רס לסאדאת עודנו חסוי. לפי מהלכי רוג'רס וסיסקו בעקבות פגישתם בקהיר עם סאדאת, ניתן היה לחשוב שסאדאת גילה בשיחתו אתם נכונות להגמיש את תביעתו בעניין הקשר בין הנסיגה המוחלטת מכל השטחים לבין הסדר התעלה. אולם דברי קיסינג'ר המפריכים זאת מתבססים כנראה על הדו"ח של מחלקת המדינה של שיחת רוג'רס־סאדאת שהעתק ממנו הגיע לבית הלבן, שם כיהן קיסינג'ר כיועץ לכיטחון לאומי של הנשיא, והונח על שולחנו. השיחות שניהל קיסינג'ר עם הסובייטים בעניין המזה"ת אישרו את מה שכבר היה ידוע לו: העמדה המצרית נותרה בלתי מתפשרת. הסובייטים, אנדרי

31. Zahid Mahmood, "Sadat and Camp David Reappraised", *Journal of Palestine Studies*, No. 57, 1985, pp. 62-87

32. *White House Years*, pp. 1280, 1281, 1282, 1287, 1288

גרומיקו ושגריר ברה"מ בארה"ב אנטולי דוברינין, דחו את גישתו של קיסניגר לחתור להסדר לפתיחת התעלה בנפרד מההסדר הכולל. גרומיקו היה נחרץ: על הסדר ביניים להיות קשור באופן ברור וממשי להסדר הכולל ויש לקבוע לוח זמנים מפורט לפיו תתבצע הנסיגה. השיחות הראשונות של קיסניגר עם גרומיקו התקיימו בסוף ספטמבר 1971 שיחות נוספות התקיימו עד למאי 1972, אולם בעמדות המצריות לא חל כל שינוי.³³

קיסניגר מעריך שקהיר הייתה מקור הנוקשות הסובייטית: מצרים לא איפשרה למוסקבה גמישות כלשהי במו"מ.³⁴ נשאלת השאלה האם נכון היה לראות בסובייטים גורם שהיה מוסמך לנהל מו"מ במקום המצרים ושיקף נאמנה את עמדתם? מהעדויות הקיימות (ריאד, פהמי, היכל) ידוע שהמצרים הסמיכו את ברה"מ לשאת ולתת עם ארה"ב על הצעות להסדר עם ישראל.³⁵ המצרים העריכו שיפיקו תועלת מהצגת תביעותיהם לאמריקנים באמצעות ברה"מ. הם סברו שאם ארה"ב וישראל ידחו את תביעותיהם ירגישו הסובייטים, בהיותם הגורם שניהל את המו"מ, מחויבות להיענות לבקשות המצריות לנשק.

לברה"מ לא הייתה התנגדות לעצם רעיון פתיחת התעלה. להיפך, מבחינת השיקולים האסטרטגיים שלה שהיו קשורים במדיניותה לסייע לצפון וייטנאם, נוח היה לה שהתעלה תפתח כדי להקל בכך על העברת אספקה לבעלת בריתה בצפון וייטנאם דרך תעלת סואץ במקום בדרך הארוכה באמצעות הרכבת הטראנס-סיבירית לולאדירוסטוק ומשם בדרך הים לנמל הייפונג. אינטרס אסטרטגי זה צריך היה להניע את הסובייטים להציג בשיחות עם האמריקנים את תביעת מצרים לזיקה בין הסדר התעלה להסדר הכולל בפחות נוקשות מכפי שהם עשו בפועל. העובדה שלא כך עשו, היא הוכחה שהמצרים דיברו מגרונם ולא האינטרס הסובייטי המיוחד. קיסניגר מספק לנו איפוא ראיות חשובות לכך שסאדאת לא התכוון להסדר תעלה העומד ברשות עצמו.

היש ביטחון שסאדאת היה נעדר כוונה כזו גם בעת שהעלה את הצעתו בראשית פברואר, דהיינו בטרם שוחח עם הסובייטים? אם גירסת קיסניגר על תוכן שיחת רוג'רס-סאדאת (4.5.71) היא נכונה, אין מנוס מהמסקנה שב"יוזמה המצרית החדשה" שסאדאת התהדר לא הייתה גלומה, לא בעת העלאתה בפברואר ולא שלושה חודשים לאחר מכן במאי, בעת ביקור רוג'רס, פוטנציאל לשינוי. זה בוודאי איכות מאד את רוג'רס. בואו של רוג'רס למצרים, מדינה עמה לא קיימה ארה"ב יחסים דיפלומטיים תקינים, היווה מחווה דיפלומטי אמריקני יוצא דופן כלפי מצרים אולם בכל זאת היה ללא תועלת. מה הניע את רוג'רס מלכתחילה לצאת לקהיר? רוג'רס התרשם מהשדר ששלח סאדאת לנשיא ניקסון ב-5 במרס 1971. בשדר זה ביקש סאדאת מניקסון לפתוח במאמץ דיפלומטי להשגת הסדר על-פי עקרונות נאומו מפברואר. כל הידוע על השדר ותוכנו בא מוויליאם קוואנדט.³⁶ אם גירסת קוואנדט נכונה, מתבקשת המסקנה שהשדר לא חידש דבר בעמדה המצרית שהרי לא סביר

33. שם, שם, 1288.

34. שם, עמ' 1291.

35. ריאד, שם, עמ' 81, 141; פהמי, שם, עמ' 37.

36. William B. Quandt, *Peace Process, American Diplomacy and The Arab-Israeli Conflict*, Brookings Institution, University of California Press, 1993, p. 124.

שסאדאת ביקש את האמריקנים לפתוח במאמץ דיפלומטי על יסוד נאומו ובאותה נשימה יוסיף, יגרע או יתקן את הנאמר בנאום. אילו עשה כן הוא היה מודיע בכך לאמריקאים שהנאמר בנאומו כבר התיישן. זאת קשה להניח שכן המדובר היה בהודעה חשובה שנמסרה על ידו בפרלמנט המצרי. רוג'רס הבין ללא ספק שכאלה הם פני הדברים וכי הוא יוצא למסעו כשבאמתחתו אין דבר זולת הנאום של סאדאת כמות שהוא. יתכן שהוא הניח שעצם פנייתו של נשיא מצרים לנשיא ארה"ב היא מעשה שאין להתעלם ממנו. הוא סבר אולי שסאדאת לא היה מזמין מעורבות אמריקאית אם כל מה שיש לו להציע היא עמדתו הישנה שנדחתה מזמן על ידי ישראל וארה"ב. הוא ידע כמובן שעמדה זו, כל עוד לא השתנתה, אינה מאפשרת תזווה. אולם יתכן שרוג'רס קיווה שהדיפלומטיה האמריקאית תצליח בדרך כלשהי לעצב את העמדה הקשוחה כפי שבוטאה בהודעת סאדאת לפרלמנט המצרי לעמדה ריאליסטית יותר.

המסקנה היא שלא חל שינוי בעמדת סאדאת לא רק בין פברואר 1971 ועד ראשית מרס, כאשר שלח את השדר לניקסון, אלא גם בשבועות שנותרו עד לביקורו של רוג'רס בקהיר במאי. סאדאת כפי שכבר נאמר לעיל דבק בעמדתו גם לאחר מכן כאשר בדצמבר 1971 התעלם מוויתורי ישראל בעניין תנאי פתיחת התעלה. האמת הפשוטה היא שסאדאת לא סטה מהעמדות הערכיות המוסכמות במשך קרוב לשמונה שנים (עד 1978). לכן אין מקום לפליאה שהן היו עדיין נוקשות כאשר קיסינג'ר שוחח עם היועץ לביטחון לאומי של סאדאת, חאפז איסמאעיל בסוף פברואר 1973. לפי קיסינג'ר דחה אז השליח המצרי את רעיון הסדר התעלה המוגבל והנפרד. המצרי הבכיר אמר שהסדר כזה בא בחשבון רק אם יהיה חלק מתוכנית כוללת לנסיגה שתבצע "בשלבים תוך פרק זמן קצר". וכך תיאר קיסינג'ר את עמדת מצרים: "...ישראל תצטרך להסכים, בטרם יקרה איזה דבר שהוא [מבחינת הצעדים שמצרים תנקוט מ.ג.], לחזור לגבולות 1967 עם כל [הדגש על המילה 'כל'] הוא במקור [מ.ג.] שכנותיה..." בעניין הגדה המערבית הציגה מצרים שני תנאים: שליטה ערבית בירושלים המזרחית; ושמירת הזכות לעצמה להביע את דעתה בשאלה מי ישלוט בסופו של דבר בגדה המערבית, אפילו אם ירדן תשא ותתן בעניין ההסדר. מצרים תסכים לנהל מו"מ רק לאחר קבלת התחייבות מישראל לתנאים הנ"ל. לדידה של מצרים יעסוק המו"מ בשאלת סידורי הביטחון בלבד. מצב המלחמה עם ישראל יסתיים אמנם, אולם עדיין לא ישרור מצב של שלום עם כל הנובע מכך. השלום המלא יבוא רק לאחר שיושג הסדר כולל, עם כל הצדדים הערבים האחרים.³⁷ פירוט התנאים הללו הוא מאיר עיניים משום שהוא מהווה הוכחה נוספת כי לא חל כל שינוי בעמדת מצרים.

כשדיווח קיסינג'ר לישראל על השיחות עם חאפז איסמאעיל הוא אמר כמרכ"ן שיתכן ומצרים תהיה מוכנה לפתוח במו"מ אם תכיר ישראל בריבונות המלאה של מצרים על סיני, ותסתפק בנוכחות מוגבלת ומוסווית של צה"ל בכמה נקודות אסטרטגיות בסיני. ישראל הסמיכה את קיסינג'ר לבדוק גם אפשרות זו, אולם מצרים לא גילתה עניין ברעיון זה.³⁸

37. H. Kissinger, *Years of Upheaval*, Little, Brown & Co., Boston, 1982. pp. 214-215.

38. רבין, עמ' 389; קיסינג'ר, שם, עמ' 213, 221.

לסיכום פרק זה: בשיחות עם קיסינג'ר (פברואר 1973) חזרה מצרים על אותן עמדות שהיא ביטאה בתשובתה לשליח האו"ם יארינג שנתיים קודם לכן (15.2.71). בעמדותיה של מצרים לא חלה כל תזווה בין פברואר 1971, מועד בו הציג סאדאת את "היוזמה החדשה", לפברואר, עת ביקר חאפז איסמאעיל בושינגטון.

וויליאם קוואנדט

נראה שגם חוקרים אמריקניים נושאים באחריות להשתרשות הרושם המוטעה על התזווה בעמדת סאדאת ב־1971. המומחה האמריקאי למוה"ת, וויליאם קוואנדט, פירסם ספר ב־1977³⁹ שבו נתן, אם כי בצורה זהירה, מהלכים לגירסה השגויה. חמורה יותר היא העובדה שכעבור 16 שנים הוא פירסם ספר חדש ובו הדפיס מילולית ללא שינוי את העמודים מספרו הישן שדנים במהלכים הדיפלומטיים ב־1971. במבוא לספר החדש הוא כתב שספרו נועד לתקן ולעדכן את ספרו הקודם, על סמך חומר חדש ובעיקר על סמך ספרי זיכרונות של אישים שהיו פעילים בעשייה הדיפלומטית.⁴⁰ אבל הבטחה זו לא קוימה. בתקופת 16 השנים מאז יצא ספרו הראשון התפרסמו זיכרונותיהם של שלושת שרי החוץ המצריים (ריאד, פהמי וכאמל) ושני כרכי הזיכרונות של קיסינג'ר. קוואנדט מתעלם לחלוטין מספריהם של שרי החוץ המצריים בהקשר לתקופה הנדונה ואילו כל מה שהוא מפיק מהכרך הראשון של זיכרונות קיסינג'ר הם כמה מראי מקומות שהוא הוסיף בשולי הטקסט מספרו הישן אותו הוא הדפיס כמות שהוא בספרו החדש. עדותו הברורה של קיסינג'ר על כך שסאדאת לא הציג בשיחה עם רוג'רס הסדר ביניים העומד ברשות עצמו ואשר אינו קשור בהסדר הכולל, לא הניעה את קוואנדט לבחון מחדש את גירסתו הישנה. במקום זה, הוא חוזר על ההערה המצויה בספרו הראשון שבפגישה רוג'רס עם סאדאת "היה סאדאת, מנומס, מקסים וכנראה [ההדגשה שלי; מ.ג.] מוכן לגלות גמישות."⁴¹ זאת למרות שכמה שורות לפני כן הוא ציין שבשיחה עם שני נציגים אמריקאים ב־23.4.71, שבועיים לפני ביקור רוג'רס, הציג סאדאת את עמדתו הקשוחה ואמר שאת ההסדר הכולל יש להשיג תוך שישה חודשים. קוואנדט בוודאי ידע את משמעות מילת הקוד "הסדר כולל". מה שכתב קיסינג'ר על עמדת סאדאת בשיחה עם רוג'רס הוא כה מכריע (קיסינג'ר כתב: "סאדאת דרש התחייבות ישראלית עקרונית לגבולות 1967 בהקשר להסדר התעלה.") עד שקשה להבין מדוע קוואנדט מתעלם ממשפט זה.

בנוסף, קוואנדט נקלע לכלל סתירה. הוא מזכיר את דברי סאדאת הברורים לשני הנציגים האמריקניים בסוף אפריל ואף אומר שמשמעותם הייתה חיטול המאמצים הדיפלומטיים האמריקניים. אולם בפיסקה המוקדשת לביקור רוג'רס בקהיר עשרה

39. Quandt, *Decade of Decision*, University of California Press, 1977, pp. 130-148.

40. קוואנדט *Peace Process* עמ' IX.

41. קוואנדט, שם, עמ' 126; ובספרו הישן, עמ' 140.

ימים לאחר מכן ושיחתו עם סאדאת (4.5.71) אין הוא מסביר במה הייתה עמדת סאדאת שונה הפעם וחיובית לעומת דבריו לשני הנציגים האמריקניים בסוף אפריל. כאילו, כדי להגדיל את המבוכה, מציין קוואנדט שעוזר מזכיר המדינה סיסקו שגלווה לרוג'רס חזר לקהיר אחרי ביקור בישראל ונטל היתר לעצמו להשמיע שורה של רעיונות משלו באוזני סאדאת. קוואנדט מציין שסאדאת הציג לו שאלות. אולם בדברי קוואנדט חסר העיקר: האם אמר סאדאת משהו שהעיד על גמישות או, להיפך, חזר על תביעתו לזיקה (לינקג') בין הסדר התעלה להסדר הכולל. בהמשך תיאורו אומר קוואנדט כלהלן: "רוג'רס וסיסקו הבינו ללא ספק שהם במצב עדין. בשיחות עם המצרים הם ניסו להציג את ההצעות הישראליות כחיוביות יותר משהן היו למעשה. בשיחות עם הישראלים הם הציגו את העמדות המצריות באור הטוב ביותר האפשרי. אולם במקום להצליח בשיכנוע כל אחד מהצדדים בכוונות הטובות של הצד השני, נראה היה שרוג'רס וסיסקו מאבדים אמינות" ⁴² קוואנדט אינו מבהיר מדוע איבדו רוג'רס וסיסקו את אמינותם אצל סאדאת על אף שיש לכך תשובה ברורה והיא ניתנה פומבית על ידי סאדאת עצמו. גם ריאד והיכל מזכירים אותה. סאדאת התאכזב קשות משום שהאמריקנים הציגו, לדבריו, את "יוזמתו" בצורה "מסולפת": כאילו היא חתרה להשיג הסדר נפרד, דבר שהיה רחוק מליבו ומתפישתו. חידה היא מדוע קוואנדט אינו מביא את הדברים הללו.

תיאורו המקוטע של קוואנדט את מהלכי 1971, מכיל משפט האומר שכאשר החל קיסינג'ר לנסות כוחו בעניין ההסדר, אחרי כישלונם של רוג'רס וסיסקו, התברר כי "מהלך הסכם הביניים כבר חזר להיות שוב הסדר חבילה" ⁴³. בקשר לקביעה זו מתעוררות מייד שתי שאלות, שקוואנדט אינו משיב עליהן: מנין לקוואנדט שסאדאת שקל ברצינות, ולו גם למשך שבועות מספר בלבד, הסדר ביניים שאינו "הסדר חבילה", דהיינו הסדר כולל, ומתי ומדוע הוא זנח רעיון זה.

משה דיין

האם גם שר הביטחון משה דיין תרם בדברים שאמרם לעידוד טענת ההחמצה? נהוג לייחס לדיין עמדה גמישה יותר מזו של ממשלת ישראל בעניין הסדר התעלה ולומר שדיין עצמו אף טען שאילו נתקבלה עמדתו היה ההסדר מתממש. אין לדברים אלה כל בסיס.

העמדה של הממשלה מצאה את ביטוייה במסמך שהוגש לאמריקאים ב-19.4.71. מסמך זה היה, כמובן, גם על דעתו של דיין. דיין גרס, ממש כמו הממשלה, שכל עוד קיימת סכנת חידוש הלחימה שומה על ישראל לפעול, במסגרת הסכם לפתיחת התעלה, לפי המוצע במסמך לאמריקנים: להרחיק את צה"ל מהתעלה מרחק קצר בלבד (ב-10 קילומטרים), ובכך לאפשר לצה"ל בשעת הצורך לפלס לו בנשקו את דרכו חזרה אל מעוזי קו בר-לב שיתוחזקו בינתיים על ידי צוותי תחזוקה מורכבים

42. שם, שם, עמ' 127.

43. קוואנדט, שם, עמ' 129-130.

מאזרחים ישראליים. בהעדר ביטחון שהמלחמה אכן הסתיימה כבר דיין שעל ישראל להתנגד למעבר של כוח צבאי מצרי את התעלה מזרחה. דיין גם העלה הצעה שעשתה רושם של הצעה חלופית גמישה יותר. אולם מתברר שהוא ראה בה, וכך אמר לקיסינג'ר, חלופה תיאורטית בלבד.⁴⁴ "חלופה" זו היא היא שיצרה, בטעות, את הרושם של גמישות בעמדתו. לפי חלופה זו, יוכל צה"ל להתרחק, בסופו של דבר, מרחק רב יותר מהתעלה (עד למעברי המיתלה והגיד), להרוס את מעוזי קו בר-לב ולוותר על האופציה לפלס לו בנשקן את הדרך חזרה לקו התעלה. דיין הבהיר ש"חלופה" זו תוכל להתממש רק בתנאי שמצרים תתחייב חד-משמעית שמצב הלוחמה בינה לישראל הגיע באמת לקצו וכי להבא יתנהל המו"מ עם ישראל בשאלת הגבולות בדרכים מדיניות בלבד,⁴⁵ * אולם אפילו לפי חלופה זו התנגד דיין למעבר כוח צבאי מצרי אל הגדה המזרחית של התעלה. הוא היה נחרץ: ישראל תהיה מוכנה לרדן על נסיגת כוחותיה רק לאחר שתיפתח התעלה לשייט. עד אז יישאר צה"ל בקו בר-לב.⁴⁶ דיין דבק בכך ולא השאיר ספק למה הוא מוכן ולמה אינו מוכן.

הטוענים שהייתה החמצה בהסתמכם על עמדת דיין החלופית פשוט לא הבינה היטב. בשיבת הממשלה ב-12.10.71 אמר דיין: "מבחינתנו, מלכתחילה היה ההסדר מותנה בדבר אחד... שצריך לצאת מהמעוזים ומהקו ולסגת כך או יותר קילומטרים, [אולם] לשם כך עלינו להיות בטוחים שהאש לא תתחדש; שזו אינה תחילת הנסיגה בשלבים ולא חלק מהחלטת (מועצת הביטחון) 242 וכי המצרים לא יעברו לאחרא-מכן את התעלה." דיין אמר כמורכב שאיננו מאמין באפשרות פילוס הדרך חזרה בנשק שכן אם צה"ל יצא מהמעוזים לא יחזור עוד אליהם.⁴⁷ דבריו של דיין אינם מותירים מקום לספק: לא היה הברל בין עמדתו, גם זו שבחלופה, לבין עמדת הממשלה. דיין לא גילה נכונות לויתורים בנושאים החשובים והרגישים מבחינה ביטחונית. אלה המסתמכים על דיין כדי לומר שרעיונותיו היו מאפשרים השגת הסדר לא עמדו על כך ש"גמישותו" של דיין לפי החלופה ה"תיאורטית" שלו הייתה רק למראית עין. היא הייתה מותנית בתנאים שלא היו מקובלים על סאדאת כלל, והיו למעשה היפוכם של תנאי סאדאת. תביעות דיין היו בלתי קבילות על סאדאת ממש כמו התנאים שצוייגו במסמך שממשלת ישראל הגישה, גם בהסכמת דיין, לאמריקנים באפריל. אפילו אם מתעלמים מתביעת מצרים לזיקה ברורה בין הסדר התעלה להסדר הכולל, תביעה שדיין שלל בתכלית השלילה, עדיין עמדה למכשול העמדה העקרונית המצרית, לפיה יימשך מצב המלחמה עם ישראל כל עוד קיימת נוכחות ישראלית כלשהי בסני. דיין הבין היטב את העמדה המצרית ולא שגה באשליות לגביה. באחת מהופעותיו בצה"ל הוא הודה שבעוד ישראל מוכנה הן להסדר ביניים והן לשלום בשלבים, אין המצרים מסכימים אפילו להסדר ביניים.⁴⁸ דו"ח ועדת אגרנט מביא מדברי דיין בהתייעצות

* הייתה זו מעין גירסה מוקדמת של הצהרת סאדאת-בגין "לא עוד מלחמה".

44. קיסינג'ר, *White House Years*, עמ' 1280.

45. משה דיין, *אבני דרך*, עידנים 1982, עמ' 527.

46. קוואנדט, שם, עמ' 126.

47. גד יעקבי, שם, עמוד 150.

48. דיין בטקס סיום של פו"מ, ב-17.8.72, כמצוטט על-ידי גד יעקבי, שם, עמ' 166.

אצל ראש הממשלה, כחצי שנה לפני מלחמת יום הכיפורים, שבה אמר שהמצרים והסורים דחו "באופן קטגורי... כל אפשרות במשך חמש שנים להגיע לאיזה שהוא הסדר"⁴⁹ באומרו "איזה שהוא הסדר הוא התכוון גם להסדר התעלה.

הדברים המובאים לעיל נאמרו על-ידי דיין לפני המלחמה ומכאן חשיבותם ואמינותם. הם מוכיחים שדיין לא האמין כלל שהרעיונות כפי שהעלה סאדאת ב-1971 יכלו לשבור את הקיפאון. שוגים איפוא אלה האומרים שלדיין היו הצעות חלופיות גמישות שהיה בכוחן להפשיר את הקרח ולקדם בנפרד את הסכם התעלה. הערכתו של דיין באשר לסיכוי הסדר כזה היו פסימיים ואין ספק שפסימיות זו, נזונה גם מגורלם של הוויתורים שישאל עשתה בדצמבר 1971; אשר המצרים דחו אותם ללא דיון כלשהו עם האמריקנים.

לסיכום, בחינת שאלת הסיכויים להתקדמות לשלום עם מצרים ב-1971-1972 אינה עניין היפותטי השייך לתחום ה'אילר' של ההיסטוריה. במקרה הנדון העובדות הקיימות הן רבות וברורות. רק מי שמתעקש להעדיף התרשמויות וטענות בלתי-מבוססות ומתעלם מראיות הקיימות בשפע, יוסיף לטעון טענות המבוססות על ה'אילר'. הוא יטען שאילו נהגה ישראל אחרת, ואילו פעלה ארה"ב אחרת, הייתה מצרים מגמישה את עמדתה, הסדר התעלה היה מתבצע והמלחמה נמנעת. אחת הבעיות שעיימה יצטרך להתמודד הטוען כך הם הסבריו של סאדאת עצמו למה הוא התכוון כשהציע את ה"יוזמה המצרית החדשה". הסברים אלה מצויים בנאומו מ-1.5.71 ובהודעתו בפרלמנט המצרי ב-20.5.71. מתוך הנחה שגם מי שגורס שהייתה הזדמנות שלא נוצלה, לא ירחיק לכת עד כדי האשמת סאדאת במסירת הודעות כוזבות לפרלמנט המצרי, וממילא יתקשה מאד לתרץ את דברי סאדאת. למאמין בתיזת ההחמצה יש בעיה קשה גם עם דברי הביקורת החריפים והספציפיים שהטיח סאדאת במהלכי רוג'רס וסיסקו ("סילוף עמדותי", "הונאה" ועוד). אילו השמיע סאדאת ביקורת מעין זו פעם אחת בלבד, אפשר היה אולי להתעלם ממנה ולומר שהוא השמיעה ברגע של כעס בלתי נשלט. אולם סאדאת חזר עליה חצי תריסר פעמים וזאת לאורך תקופה ארוכה. אחרי, ובעיקר אחרי 1977, הפך סאדאת, לאחד המנהיגים שאישיותו מוכרת היטב בישראל, בארה"ב ובעולם. התרשמות בולטת אחת מהיכרות זו, ודומה שהיא כללית, היא שסאדאת היה אדם אמין וישר, האומר מה שבלבו. מדברי הביקורת הקשים שלו על הדיפלומטיה האמריקאית בשנים 1971-

1972, על כי זו סילפה את "יוזמתו", נדף ריח של כנות ושכנוע עמוק. כשם שלא היה סיכוי שתגובתה של גולדה מאיר ב-9.2.71 על נאום ה"יוזמה" של סאדאת תתקבל בכרכה על ידי סאדאת, כך לא היה סיכוי שוויתוריה בדצמבר 1971 יזכו לתשומת-לב. שהרי בשני המקרים לא התחייבה לנסיגה המוחלטת מכל השטחים הערביים, ולא הכירה בזכויות העם הפלשתיני. מאותה סיבה לא היה כל סיכוי להצעה של נשיא רומניה צ'אושקו באביב 1972 להפגיש את סאדאת או נציג בכיר מטעמו עם גולדה⁵⁰ סאדאת לא היה מעוניין בפגישה כזו משום שידע שהיא תסתיים

49. דיין בדיון אצל ראש הממשלה, ב-18.4.73, כמובא בדו"ח אגרנט (הארץ, 2.1.1975).

50. Golda Meir, My Life, Steimatzky, Jerusalem, pp. 335-336; מירון מדיני, היהודיה הגאה,

גולדה מאיר וחזון ישראל, 1990, עמ' 363.

בלא כלום בעניין הנסיגה הכוללת וזכויותיהם של הפלשתינים, שני עניינים שהיו בעיניו עיקר ובבחינת תנאים מוקדמים. בשיחות קיסינג'ר עם חאפז איסמאעיל התברר שאפילו ההצעה להחזיר את סיני כולו לריבונות מצרית לא היה בה די בשנים ההן.